

Eerste druk 2013 en tweede druk 2014 (ISBN 978 90 8850 424 2)

Derde, herziene druk 2016 tot en met vijfde druk 2020 (ISBN 978 90 8850 658 1)

Zesde ongewijzigde druk 2022 (ISBN 978 90 8560 248 4)

Zevende volledig herziene druk 2024

Werken in gedwongen kader

Methodiek voor het forensisch sociaal werk

Onder redactie van Jacqueline Bosker en Anneke Menger

ISBN 978 90 8560 267 5

NUR 740 / THEMA JK / BISAC SOC004000

DOI 10.36254/978-90-8560-267-5

© 2024 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord van professionals

Voor je ligt de herziene versie van het befaamde boek voor forensisch sociale professionals die werkzaam zijn in het gedwongen kader. Het boek omvat de theoretische en wetenschappelijke hoekstenen van het forensisch sociale domein en heeft de ambitie om zowel ervaren als beginnende professionals te ondersteunen, inspireren en te enthousiasmeren. Dit boek is er voor forensisch sociale professionals die zich dagelijks inzetten in het gedwongen kader. Daarmee leveren zij een bijdrage aan een zo veilig mogelijke samenleving en ondersteunen zij burgers bij hun herstel. Daarnaast is dit boek uitermate geschikt voor studenten die opleidingen volgen aan de diverse hogescholen van Nederland. Ook is dit boek een kennisbron wanneer je met doelgroepen werkt die door hun kwetsbaarheden bovengemiddeld veel risico lopen om met justitie in aanraking te komen, of dit in het verleden zijn geweest.

Forensisch sociale professionals werken met mensen die vanwege hun gedrag en kwetsbaarheden door een deel van de samenleving regelmatig worden gestigmatiseerd. Dit stigma kan ertoe leiden dat het voor hen extra lastig is om tot re-integratie en herstel te komen. Daarom is het van belang om ook in het gedwongen kader op zoek te gaan naar de krachten, ontwikkelmogelijkheden en de intrinsieke motivatie van de cliënt. Dit leidt echter niet zelden tot een dilemma waarin bijvoorbeeld de kansen van de cliënt moeten worden afgewogen ten opzichte van de veiligheid van de samenleving. Bij dit soort vraagstukken kan het boek helpend zijn.

Het boek is een mooi en actueel naslagwerk op het gebied van sociale wetenschappen, methodisch werken, interventiemogelijkheden en reflectie, en zou binnen handbereik van elke forensisch sociale professional moeten liggen. Het draagt op een mooie manier bij aan je professionele ontwikkeling en dat komt de kwaliteit van werk, het welzijn van mensen en de veiligheid van de samenleving ten goede. De thema's die in het boek worden behandeld zijn relevant, verdiepend, herkenbaar en direct toepasbaar in de complexe, maar boeiende beroepspraktijk van het gedwongen kader.

Wij hebben tijdens zowel onze opleidingen als in de praktijk veel profijt gehad van dit boek, en het biedt nu nog steeds ondersteuning en houvast. Wij gaan ervan uit jij dit ook zult ervaren.

Esther Heinemans, *Werkbegeleider SVG Reclassering, Vincent van Gogh, Roermond*

Iwan Leurs, *Beleidsadviseur Forensische Zorg, HVO-Querido, Amsterdam*

Linda van Rijswijk, *Senior Casemanager, Dienst Justitiële Inrichtingen*

Nicolette Wrekenhorst, *Sociotherapeut Beveiligde Intensive Care, Pompestichting, Wolfheze*

Toelichting bij deze herziene druk

In 2013 verscheen het boek *Werken in gedwongen kader, methodiek voor het forensisch sociaal werk*. Sindsdien is het boek vijf keer herdrukt, vanaf 2016 in een licht herziene versie. Het boek wordt veel gebruikt op hogescholen en in het werkveld.

Het is nu ruim tien jaar later en het is tijd om het boek ingrijpend te actualiseren. Hoewel de kennisfundamenten van het forensisch sociaal werk redelijk stabiel blijven, hebben nieuwe onderzoeksbevindingen geleid tot uitbreiding, nuancering, of aanscherping van kennis en methoden. En de veranderende maatschappelijke context leidde tot aanpassingen of accentverschuivingen in het werk.

Keuzen

Het forensisch sociale werkveld is breed en gevarieerd. Omdat de omvang van een gedrukt boek grenzen kent, kwamen we voor een keuze te staan: hoe en op grond waarvan selecteren we welke van de vele kennisbestanddelen en actuele thema's een plaats krijgen in het boek? Hoe doen we recht aan zowel de relatief stabiele kern van het werk als aan meer veranderlijke thema's, specifieke toepassingen en tijdelijke beleidskeuzen? Om ons te helpen bij deze selectie is aan een groep professionals uit het brede werkveld en docenten van het hoger beroepsonderwijs van verschillende hogescholen om input gevraagd. Wat moet blijven, wat kan eruit, welke thema's moeten er echt in bij de nieuwe druk? De input van deze groepen is samengevoegd met nieuwe kennis uit recent afgeronde onderzoeken, waarna een conceptindeling van het boek is voorgelegd aan beide groepen. In het inleidende hoofdstuk 1 gaan we nader in op de inhoudelijke keuzen in dit boek. In dit voorwoord lichten we de overkoepelende keuzen toe over doelgroep, focus en vorm van het boek.

Doelgroep: hbo-professionals die werken met volwassen burgers met delictgedrag

Evenals in de vorige drukken is het boek bedoeld voor hbo-professionals die werken met volwassen burgers die delicten plegen. Meer specifiek ligt de focus op professionals die met deze cliënten werken in het gedwongen kader. Hun cliënten zijn al met justitie in aanraking gekomen en er is sprake van een beginnend of lopend strafrechtelijk traject. De beoogde professionals werken ambulante of intramuraal. Denk aan professionals die werken bij de reclassering, de forensische (verslavings)zorg of in het gevangeniswezen. Tevens is het boek relevant voor professionals die buiten het forensische domein te maken hebben met volwassen cliënten die delictgedrag tonen, al dan niet met een forensische titel. Zoals professionals die werken bij instellingen voor begeleid wonen en maatschappelijke opvang en professionals die betrokken zijn bij gemeentelijke nazorg of bij de persoonsgebonden aanpak.

De hbo-professionals in het forensisch sociale domein fungeren als begeleiders bij complexe casuïstiek. De theorieën, onderzoeksbevindingen en methoden zijn gericht op deze rol en positie en de schrijfstijl is in overeenstemming met het niveau van het hoger beroepsonderwijs. Het boek is ook bedoeld voor gevorderde studenten die voor dit veld worden opgeleid. Het boek richt zich niet op gedragskundige behandelaren, hoewel het voor hen wel interessant kan zijn.

In het boek vatten we deze (aankomend) professionals samen onder de term forensisch sociale professionals.

De term professional wordt vaak gebruikt voor hbo-opgeleiden met een publieke taak, ook wel publieke professionals genoemd.¹ In het forensisch sociale domein gaat het om professionals die verschillende opleidingsachtergronden hebben zoals sociaal werk, sociaal juridische dienstverlening, hbo rechten, toegepaste psychologie, veiligheidskunde, pedagogiek en verpleegkunde.

Focus: accent op algemene kennis voor alle professionals

De focus van het boek ligt op theorieën, onderzoeksbevindingen en methoden die van algemene relevantie zijn voor het werkveld, die toepasbaar zijn bij het merendeel van de cliënten en trajecten en bruikbaar zijn voor alle professionals. Het selectie criterium is: wat komt bij alle professionals binnen in hun dagelijkse praktijk? Nieuwe ontwikkelingen, nieuwe cliëntgroepen of specifieke methodieken die nog niet zijn verankerd in stevige professionele kennis, en/of die nog niet zijn 'ingedaald' in het handelen van professionals, blijven buiten deze gedrukte versie. Hiervoor brengen we, gelijktijdig met de publicatie van dit boek, in beheer van het lectoraat Werken in Justitieel Kader van Hogeschool Utrecht, een website in de lucht: www.werkeningedwongenkader.hu.nl.

Op een website kan de inhoud sneller worden aangepast zodra de kennis verder is ontwikkeld, of geactualiseerd als er nieuwe (organisatorische of professionele) ontwikkelingen zijn. Denk hierbij aan het belangrijke werk van professionals die werken met mensen die veroordeeld zijn voor een terroristisch delict, of met cliënten die zijn ingebed in ondermijnende en gewelddadige criminaliteit waardoor ze ook een veiligheidsrisico vormen voor de professionals. Beide thema's zijn actueel, maar de kennis over het professioneel handelen bij deze cliënten is nog sterk in ontwikkeling. Wel komen in het boek verschillende thema's aan de orde die ook bij het werken met deze cliënten van belang zijn.

De hoofdstukken zijn zo generiek mogelijk beschreven en voorzien van casuïstiek uit verschillende domeinen, zodat professionals uit de verschillende werkvelden zich erin kunnen herkennen. Soms was dat lastig omdat bepaalde kennis vooral vanuit een specifiek domein beschikbaar is. In die gevallen is een hoofdstuk sterker vanuit een specifiek domein geschreven. We hebben die kennis dan opgenomen vanwege de bredere relevantie ervan. Dat geldt bijvoorbeeld voor het hoofdstuk over de-escalerend werken dat primair vanuit de klinische forensische zorg is geschreven, of de hoofdstukken over de werkalliantie waarin met name recente onderzoeksbevindingen vanuit de reclassering zijn opgenomen.

Vorm: hoofdstukken compact, praktische uitwerking op de website

In deze geactualiseerde druk staat dus de relatief stabiele kennisbasis van het forensisch sociaal werk centraal. Deze kennis is geactualiseerd en uitgebreid met enkele actuele onderwerpen die duurzaam lijken te zijn en waarover al voldoende kennis is ontwikkeld. Anders dan in de vorige drukken geven alle hoofdstukken de kern van de desbetreffende kennis en methoden compact weer. De hoofdstukken zijn daardoor allemaal ongeveer even lang. Concrete uitwerkingen, technieken, tactieken, werkvormen, enzovoort, die voortvloeien uit deze kern, zijn opgenomen op de begeleidende website. Op deze website kunnen actualiseringen en aanvullingen op het niveau van uitwerking en technieken sneller worden opnemen. Deze website zal regelmatig geactualiseerd worden: www.werkeningedwongenkader.hu.nl

Termen

'People are more than the worst thing they did in their life.' Deze uitspraak van de Schotse hoogleraar McNeill indachtig spreken we in dit boek zo weinig mogelijk van dader, delinquent of justitiabele. Forensisch sociale professionals ondersteunen het proces waarin het 'daderschap' een kleiner deel moet gaan uitmaken van de identiteit. Bij die rol passen geen termen die iemand juist vastpinnen in die rol. Soms is het niet te vermijden om over daders te spreken, bijvoorbeeld waar 'daders en slachtoffers' naast elkaar worden geplaatst. Maar in het algemeen spreken we, waar het feit dat iemand delicten pleegt centraal staat, van burgers die delicten plegen of delictplegers. Waar de rol als cliënt van forensisch sociale professionals centraal staat spreken we van cliënt, ook als het gaat om patiënten in de forensische zorg of gedetineerden.

Door het boek heen worden de mannelijke en vrouwelijke vorm door elkaar gebruikt. Dit verschilt per hoofdstuk. En ook binnen hoofdstukken komen hij en zij door elkaar voor. Met beide vormen worden alle genderidentiteiten bedoeld.

Dank

Allereerst bedanken wij alle cliënten, professionals en organisaties uit het forensisch sociale domein die tijd vrijmaken om deel te nemen aan onderzoek, bijvoorbeeld door zich te laten interviewen en door deel te nemen aan focusgesprekken. Zij brengen het werkveld verder en zonder hen was er geen kennisontwikkeling mogelijk. Ook danken wij de vele studenten op hogescholen die zich voorbereiden op dit vakgebied. Zij inspireren docenten en onderzoekers – en dus veel auteurs van dit boek – en houden ze bij de les met hun kritische vragen. Een speciaal woord van dank aan de inmiddels acht generaties studenten van de master Forensisch Sociale Professional, die het veld verder brengen met hun eigen praktijkgericht onderzoek. Twee van hen schreven een hoofdstuk in dit boek en verschillende anderen hebben bijgedragen met professionele analyses van casuïstiek, die is gebruikt bij verschillende hoofdstukken.

Dank aan de professionals uit het brede veld en aan de docenten van verschillende hogescholen die ons van input voorzagen voorafgaand aan en tijdens de actualisering van dit boek. We hopen dat jullie de goede adviezen terugzien in het boek.

Tot slot dank aan alle 31 auteurs die naast ons hebben bijgedragen aan een of meerdere hoofdstukken. De planning was strak, maar iedereen heeft zich eraan gehouden. Ook is het iedereen gelukt om het eigen thema compact, binnen het aantal woorden, te beschrijven. De auteurs hebben enthousiast bijgedragen aan dit boek, wat iets zegt over de gezamenlijke betrokkenheid van professionals, docenten en onderzoekers bij het mooie en fascinerende werkveld van de forensisch sociale professional.

Jacqueline Bosker en Anneke Menger (redactie)

Noot

1 Zie Noordegraaf (2008), toegelicht in hoofdstuk 2 van dit boek.

Hoofdstuk 1

Werken in gedwongen kader, een inleiding

Jacqueline Bosker en Anneke Menger

In dit hoofdstuk introduceren we het thema werken in gedwongen kader. Eerst schetsen we het beroepsdomein waar dit boek zich op richt en de maatschappelijke rol van professionals die daarin werken (paragraaf 1.1). Vervolgens gaan we in op de leidende waarden voor het handelen van professionals die werken in een gedwongen kader (paragraaf 1.2). In paragraaf 1.3 bespreken we wat het gedwongen kader inhoudt en wat het betekent voor het bieden van begeleiding of zorg. Twee vragen die van bijzonder belang zijn in het gedwongen kader zijn de mate van eigen verantwoordelijkheid van cliënten (paragraaf 1.4) en gebruiken en legitimeren van macht (paragraaf 1.5). Hoewel het hele boek gaat over de vraag welke eisen het werken in een gedwongen kader stelt aan professionals benoemen we in paragraaf 1.6 enkele kernpunten daarover. Ten slotte beschrijven we in paragraaf 1.7 de inhoud en structuur van deze herziene uitgave van het boek en lichten we de keuzen toe die we daarbij hebben gemaakt.

1.1 Beroepsdomein en maatschappelijke rol

Dit boek gaat over het werk van (aankomend) professionals met volwassen cliënten in een gedwongen kader. Het gaat hier specifiek om cliënten die een delict hebben gepleegd of die daarvan verdacht worden. Er is daarbij sprake van een strafrechtelijke sanctie of maatregel. Het werken met cliënten in een civielrechtelijk gedwongen kader, bijvoorbeeld bij de jeugdbescherming, valt buiten de focus van dit boek, hoewel met name enkele algemene begeleidingsmethoden (deel III van dit boek) ook hier relevant zijn.

De forensisch sociale professionals hebben een bijzondere positie in het strafrechtproces. Zij werken binnen de context van het strafrecht. Zij zijn geen opsporende partij, geen advocaat en spreken geen recht. Hun rol hangt samen met het sanctiebeleid in de Nederlandse rechtsstaat, waarin het strafrecht niet alleen is gericht op vergelding en afschrikking, maar ook op het verminderen van recidive (speciale preventie). Vergelding is belegd bij de rechterlijke macht en het openbaar ministerie, die in hun besluiten tevens rekening houden met het doel van speciale preventie. Forensisch sociale professionals richten zich op het verminderen van de kans op recidive binnen de context van de strafuitvoering. De sanctie is ook voor hen een gegeven.

Het doel recidivevermindering vereist dat het strafrechtproces zodanig is ingericht en zodanig verloopt dat maatwerk kan worden geleverd op casusniveau, binnen de mogelijkheden van een passende sanctie gegeven het delict. Wat is er per persoon nodig om de kans

op recidive te verminderen? Hoe groot of klein is bij deze persoon de kans op recidive? Welk gedrag of welke omstandigheden wil de cliënt zelf veranderen en hoe kan dat op een veilige en verantwoorde manier? Welk gedrag wijst op oplopend risico? Welke beperkingen, trauma's of krachten heeft deze persoon waar we rekening mee moeten houden? Zijn er steunbronnen en is er sprake van inbedding in een netwerk? Wat heeft deze persoon nodig voor de maatschappelijke re-integratie na een gevangenisstraf? Hoe kunnen we bijdragen aan herstel, van de delict plegende burger en van een eventueel slachtoffer?

De antwoorden op deze – en vele andere – vragen vormen de leidraad voor het werken aan het doel van recidivevermindering. En hier, bij dit doel en bij deze vragen, verschijnt de forensisch sociale professional ten tonele. De forensisch sociale professional adviseert over sancties, altijd vanuit het perspectief van wat nodig is om iemand tijdens en na de sanctie uit de criminaliteit te houden. Binnen de context van een sanctie of maatregel werken zij met hun cliënten aan de persoonlijke doelen die hiervoor nodig zijn. Dat kan ambulante zijn (reclassering, ambulante forensische (verslavings)zorg) en intramuraal (detentie, klinische forensische zorg (waaronder tbs)). Het maakt verschil – voor de cliënt en voor de professional – of er ambulante of intramuraal wordt gewerkt, en of er sprake is van toezicht of behandeling. Deze verschillen komen aan bod in dit boek. Maar gemeenschappelijk aan alle forensisch sociale professionals is dat zij werken aan doelen rond recidivevermindering, re-integratie en herstel, binnen de context van het strafrecht. Oftewel: binnen een gedwongen kader. Cliënten krijgen bemoeienis van een forensisch sociale professional strafrechtelijk opgelegd. En ook de professionals zijn, tijdens hun werk met cliënten, gehouden aan de eisen die dit kader stelt. Controleren of hun cliënten zich houden aan de eisen die het kader stelt hoort bij hun verantwoordelijkheden. Denk in ambulante settings aan controle of iemand zich houdt aan de bijzondere voorwaarden (bijvoorbeeld locatierverbod, alcoholverbod, behandelverplichting). En denk in klinische settings aan opgelegde en expliciete verboden, zoals drugsgebruik of gewelddadig of bedreigend gedrag. De ethische regels en handelingsstrategieën die gelden bij deze controlerol en bij reacties op overtredingen komen in verschillende hoofdstukken aan bod.

1.2 Leidende waarden

In het werk van de forensisch sociale professional zijn belangrijke waarden leidend: de waarden van het Nederlandse strafrecht, de universele rechten van de mens, meer specifieke ethische regels voor het beroepsdomein en professionele waarden. Deze waarden en regels liggen in elkaars verlengde. Voor het werk van de forensisch sociale professional is het belangrijk dat de vraag of zij 'het goede doen' in het licht van deze waarden regelmatig op tafel komt, zowel bij professionals als bij hun organisaties. Hier gaan we nader in op de universele rechten van de mens en de European Prison Rules en European Probation Rules. Professionele waarden komen in andere hoofdstukken van dit boek aan de orde.

1.2.1 Universele rechten van de mens

Het werk van de forensisch sociale professional is ingebed in de Nederlandse rechtsstaat waarmee de doelen en (globale) werkwijzen in het strafrecht maatschappelijk zijn gele-

gitimeerd. Daarmee zijn ze ook ingebed in de universele rechten van de mens. Volgens de Verenigde Naties 'geldt deze rechten voor alle mensen, ongeacht hun sekse, nationaliteit, etniciteit, taal, religie of welke andere status dan ook. Mensrechten omvatten het recht op een leven in vrijheid, waaronder vrijheid van slavernij en marteling, vrijheid van meningsuiting, het recht op werk en veel meer' (<https://www.un.org/en/global-issues/human-rights>).

1.2.2 European Prison Rules en European Probation Rules

De rechten van de mens gelden onverkort voor burgers die in verband met delictgedrag in aanraking komen met justitie. In de European Prison Rules is dit het expliciete uitgangspunt. De European Prison Rules (Council of Europe, 2006, p. 5) starten met een statement waarin wordt gesteld dat 'bij de tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen en de behandeling van gedetineerden rekening moet worden gehouden met de vereisten van veiligheid, beveiliging en discipline, terwijl tevens moet worden gezorgd voor gevangenisomstandigheden die de menselijke waardigheid niet aantasten en die gedetineerden zinvolle beroepsactiviteiten en behandelingsprogramma's bieden, zodat zij worden voorbereid op hun re-integratie in de samenleving'.

Hiervan afgeleid gelden basisregels waaronder (Council of Europe, 2006, p. 6-7):

- Alle personen van wie de vrijheid is ontnomen moeten worden behandeld met respect voor hun mensenrechten.
- Personen van wie de vrijheid is ontnomen behouden alle rechten die niet wettelijk zijn afgenomen door een gerechtelijke beslissing.
- Beperkingen die worden opgelegd aan personen van wie de vrijheid is ontnomen moeten dienstig zijn aan een legitiem doel en zodanig worden opgelegd dat zij proportioneel zijn en gepaard gaan met de minst mogelijk noodzakelijke dwang.

Ook de Europese reclasseringsregels zijn ingebed in de rechten van de mens. Enkele basisprincipes die hier gelden (Council of Europe, 2010, p. 3):

- Reclasseringsinstellingen streven ernaar recidive te verminderen door een positieve relatie met delictplegers aan te gaan met als doel toezicht op hen te houden (inclusief controle waar nodig) en door hen te leiden en ondersteunen bij succesvolle sociale inclusie. Reclassering draagt zo bij aan een veilige samenleving en een rechtvaardige uitvoering van het recht.
- Reclasseringsinstellingen moeten de mensenrechten van delictplegers respecteren. Al hun interventies moeten terdege rekening houden met de waardigheid, gezondheid, veiligheid en het welzijn van de veroordeelden.
- In alle gevallen waarbij slachtoffers zijn betrokken, respecteert de reclassering hun rechten en behoeften.

Zowel in de detentieregels als in de reclasseringsregels zijn veiligheid, menselijke waardigheid en proportionaliteit belangrijke waarden. Dit resulteert in een belangrijk uitgangspunt.

punt: niet meer dwang dan gerechtvaardigd is voor een legitiem doel. Ook is er een anti-discriminatieartikel, ingebed in de algemene rechten van de mens.

We hebben hier de Europese detentie- en reclasseringsregels als voorbeeld genomen, maar alle beroepsgroepen binnen het forensische domein hebben eigen beroepscode en gedragsregels waarin waarden als proportionaliteit, zorgvuldigheid en respect voor de persoon belangrijk zijn. Ook in het Nederlandse strafrecht zijn dit belangrijke principes.

1.3 Het gedwongen kader

Zoals in 1.1 gesteld, is kenmerkend voor het forensisch sociaal werk dat de professionele bemoeienis is opgelegd in het kader van een strafrechtelijke interventie, door een rechter of soms officier van justitie. Ook bij mensen die enkel verdacht worden van een delict kan sprake zijn van dwang, bijvoorbeeld als zij in voorlopige hechtenis worden genomen, of omdat er voorwaarden zijn verbonden aan een schorsing van de voorlopige hechtenis. Is er sprake van gedwongen verblijf in een gesloten setting zoals een gevangenis of forensisch psychiatrische kliniek, dan zijn er ook dwingende regels van de instelling waar cliënten zich aan moeten houden.

Vaak is niet alleen de bemoeienis opgelegd, maar is door de rechter of officier van justitie (al dan niet na advies van een forensisch sociale professional) ook nader ingevuld welke ondersteuning of zorg het betreft en welke globale doelen moeten worden nagestreefd. Waar mogelijk (bijvoorbeeld bij een voorwaardelijke sanctie) heeft de burger formeel het recht de opgelegde bemoeienis te weigeren, maar dit heeft gevolgen, bijvoorbeeld feitelijke in plaats van voorwaardelijke detentie.

De mate van dwang varieert per context (denk aan ambulante begeleiding versus detentie of klinische zorg) en de beleving van de dwang door cliënten verschilt per persoon. Maar in alle gevallen is het nodig om de implicaties van het gedwongen kader te doordenken. In dit boek gebeurt dit expliciet in een groot aantal hoofdstukken. In dit inleidende hoofdstuk beperken we ons tot de verhouding van het gedwongen kader tot de op re-integratie en herstel gerichte doelen: kader en begeleidingsruimte en de mogelijke functie van het kader voor begeleidingsdoelen.

1.3.1 Kader en begeleidingsruimte

In de Europese regels voor detentie en reclassering is veel aandacht voor proportionaliteit en voor de waarde van 'niet meer dwang dan nodig is voor het bereiken van het (legitieme) doel'. Deze leidraad is helpend bij een nadere beschouwing van het gedwongen kader.

Zowel de cliënt als de professional opereren binnen dit kader en hebben zich hiertoe te verhouden. Binnen dat kader leiden en steunen professionals cliënten met het oog op verandering van gedrag of omstandigheden, maatschappelijke re-integratie en herstel. Om dit te kunnen doen is ruimte nodig binnen het kader. Op grond van het principe van proportionaliteit dient het kader de cliënt niet meer te beperken dan noodzakelijk is. De andere

kant hiervan is dat de ruimte om binnen dat kader te werken aan verandering en herstel zo groot dient te zijn als te verantwoorden is, met het oog op veiligheid voor anderen. Binnen deze ruimte kunnen cliënten ontdekken, oefenen, leren, ook van terugval die bij zo'n proces hoort, en weer opstaan. Bij voldoende ruimte binnen het kader krijgen cliënten ook meer mogelijkheden om zelf mede vorm te geven aan het proces. Is die ruimte kleiner dan gerechtvaardigd en nodig is dan wordt zowel de cliënt als de professional onnodig beperkt en wordt de kans op falen groter. In geval van hoge risico's op schade voor anderen dient het kader ook niet ruimer te zijn dan verantwoord is: proportionaliteit gaat over de minimaal *noodzakelijke* dwang.

Menger en Krechtig (2004) onderscheiden in hun eerste methodiek voor het reclasseringswerk drie niveaus van 'dwang': ten eerste het niet onderhandelbare kader, ten tweede gedragsregels en aanwijzingen en ten derde de vrije ruimte waarin geen sprake is van dwang maar waarin onderlinge afspraken leidend zijn. De status van deze niveaus moet zowel voor cliënten als voor de professionals helder zijn. Het onderscheid helpt de professional bij afwegingen over proportionaliteit en over de ethische regel van niet meer dwang dan nodig is. De niveaus zijn toepasbaar voor het bredere forensisch sociale werkveld.

- *Eerste niveau, het juridische kader:* de opgelegde sanctie inclusief de opgelegde (bijzondere) voorwaarden die daarbij horen. Een voorwaarde kan bijvoorbeeld gedwongen zorg omvatten, of een contactverbod. De sanctie en de opgelegde voorwaarden bakenen de beweegruimte van cliënten af. Ook in de gevangenis of forensische kliniek gelden wettelijke regels, rechten en plichten voor de cliënt, zoals het recht op verlof of de plicht om mee te werken aan urinecontroles. Dit juridische kader en de daarbij geldende regels vormen het feitelijke gedwongen kader. Dit is het niet onderhandelbare deel van het contact tussen professional en cliënt. Voor cliënten kan niet naleven van het kader resulteren in detentie (bij een voorwaardelijke straf) of overplaatsing naar een strenger regiem (in detentie) of plaatsing in isolement (in de forensische zorg). In diverse hoofdstukken in dit boek is aandacht voor de vraag wat professionals kunnen doen om overtreding of escalatie te voorkomen. En voor situaties waarbij ingrijpen noodzakelijk is bieden deze hoofdstukken aanknopingspunten voor de best mogelijke (ethische en methodische) strategieën om dit te doen, met behoud van respect voor de mensenrechten.

Sommige forensisch sociale professionals hebben invloed op het aantal en de aard van de regels die onder dit eerste, niet onderhandelbare niveau vallen, bijvoorbeeld door daarover de rechtbank te adviseren. Omdat de ruimte om te leren zo groot moet zijn als verantwoord is (proportioneel met zo min mogelijk noodzakelijke dwang) is een grondige afweging nodig over het aantal regels dat onder dit eerste, niet onderhandelbare niveau valt. Niet alles wat veranderd en geleerd moet worden, hoeft te worden opgenomen in een bijzondere voorwaarde. Voor een lerende ruimte binnen het gedwongen kader is een helder onderscheid nodig tussen 'wat echt moet', ook met het oog op de samenleving, en 'wat iemand te leren heeft' in het traject, met steun van professionals en andere betrokkenen.

- *Tweede niveau, gedragsregels en aanwijzingen:* deze zijn niet door de rechter of wetgever bepaald, maar worden in de praktijk opgelegd aan cliënten.

Gedragsregels worden door de institutie bepaald en zijn daardoor extra kaderstellend. Zo heeft het gevangeniswezen richtlijnen opgesteld over wat als gewenst, ongewenst en ontoelaatbaar gedrag wordt beschouwd en welke consequenties verbonden worden aan dat gedrag (DJI, 2020). In de forensische zorg gelden veelal strikte regels, bijvoorbeeld over ontvangen van bezoek, mogen beschikken over je eigen spullen, waar je wel en niet mag komen, zoals niet in het kantoor van personeel (Schaftenaar & De Ruiter, 2023). Hierbij is het onderscheid tussen ontoelaatbaar en ongewenst belangrijk: ontoelaatbaar is kaderstellend en een overtreding zal tot gevolgen leiden. Ongewenst gedrag kan ook worden gezien als een stap in een leerproces en leiden tot feedback en aanscherping van uitleg en afspraken.

Aanwijzingen worden door de professional zelf geformuleerd als aanvulling op het kader. Dit kan zij doen als zij vindt dat een bepaalde afspraak essentieel is voor het begeleidingstraject, gezien actuele risico's op recidive. Het besluit om bepaalde doelen of afspraken de status van 'aanwijzing' te geven dient zorgvuldig te worden gelegitimeerd aan de hand van een professionele inschatting van actueel risico, ook hier vanuit het beginsel van proportionaliteit. De professional kan bijvoorbeeld als aanwijzing geven dat een cliënt bepaalde dagbesteding volgt of bepaalde plaatsen (zoals een coffeeshop) mijdt. Cliënten moeten zich eraan houden en als zij dat niet doen kan dat gevolgen hebben, bijvoorbeeld een formele waarschuwing of melden aan justitie. Daarom moet het voor cliënten volstrekt helder zijn wat de aanwijzingen in het traject inhouden. Aanwijzingen kunnen gedurende het begeleidingstraject veranderen als zij niet meer nodig zijn of als andere doelen prioriteit krijgen.

Ook voor institutionele regels en aanwijzingen moet 'niet meer dwang dan nodig' het uitgangspunt zijn. Cliënten zitten in een forensisch traject vanwege ontoelaatbaar gedrag. Dat is een aanknopingspunt voor hulp of zorg. Het is niet reëel om op voorhand van hen te vragen zich op alle fronten goed te gedragen. Daar waar risico's te groot worden, is inperking nodig (minimaal noodzakelijk). Maar vooral vraagt dit expertise van professionals om cliënten te ondersteunen bij de verandering van gedrag waarvan we als samenleving hebben bepaald dat dit ontoelaatbaar is.

- *Derde niveau, afspraken.* Afspraken worden gemaakt in de begeleidingsruimte. Professional en cliënt maken deze afspraken samen, veelal gekoppeld aan de overeengekomen begeleidingsdoelen. Bijvoorbeeld over het tijdstip van opstaan, of over contact opnemen met de schuldhulpverlening. Vervolgens wordt besproken hoe dat is gegaan. Cliënten mogen falen en opnieuw proberen. Als een cliënt afspraken niet nakomt dan is dat informatie: was de afspraak te moeilijk, de stap te groot, de begeleiding te beperkt? Zo nodig wordt de begeleiding daarop aangepast, maar er zijn geen gevolgen in de vorm van beperkingen. Voldoende begeleidingsruimte is belangrijk om ontwikkeling in het leven van cliënten mogelijk te maken. Zeker voor mensen met beperkte

vaardigheden of wiens leven vrij chaotisch is. Immers, veranderen is moeilijk en vaak een proces van vallen en opstaan.

1.3.2 Mogelijke functie van het kader voor de begeleiding

Het gedwongen kader kan het contact tussen cliënten en professionals compliceren, omdat de autonomie van cliënten is beperkt en veel cliënten zich daar meer of minder tegen verzetten. Maar het gedwongen kader kan ook iets positiefs betekenen. Het kan, mits goed benut door de professional (methoden hiervoor zijn in het boek te vinden) ook een steun in de rug zijn – of worden – voor cliënten die hun leven willen veranderen. Het gedwongen kader perkt hen in, maar biedt tevens ruimte voor begeleiding, zorg of praktische steun. Deze steun is niet altijd onwelkom, soms maakt enige dwang het mogelijk om iets te aanvaarden wat iemand eerder te moeilijk vond om onder ogen te zien.

Er kan soms ook sprake zijn van een vorm van ‘aangeleerde hulpeloosheid’, of ‘aangeleerde invloedloosheid’ (Seligman, 1972; Van Velden, 2020). Deze theorie verwijst naar het fenomeen dat mensen die in hun leven vaak hebben ervaren dat zij geen invloed hebben op belangrijke beslissingen over hun leven, of over gebeurtenissen in hun leven, op den duur gaan anticiperen op hun eigen invloedloosheid. Bijvoorbeeld door zich altijd slachtoffer te voelen van anderen, of door onverschilligheid te veinzen voor wat anderen over hen besluiten (*‘ze doen maar’*). Het zijn cliënten waarover professionals nogal eens zeggen *‘hij ziet zijn aandeel niet. Hij neemt zijn verantwoordelijkheid niet’*. Deze uitspraak, soms in de vorm van een verzuchting, lijkt een negatief waardeoordeel in te houden, maar het is vanuit de theorie van de aangeleerde invloedloosheid gezien een neutrale observatie van feitelijk gedrag, dat professioneel kan worden geduid en bewerkt. Deze vorm van aangeleerde invloedloosheid is niet gelijk over burgers verdeeld, het komt vaker voor bij mensen die opgroeien in achterstandssituaties. Zo’n proces is volgens Seligman moeilijk te keren door van hen te vragen zichzelf aan de eigen haren uit het moeras te trekken. Een externe prikkel, bijvoorbeeld door een gedwongen kader, kan leiden tot externe motivatie (*‘het moet, ze doen maar’*). Professionals die in staat zijn externe motivatie te benutten voor doelen die ook de cliënten zelf belangrijk vinden, kunnen hen hier stapsgewijs uit trekken. Voor professionals die werken met cliënten in een gedwongen kader is dit een cruciale competentie: werken met externe motivatie (ik werk mee omdat het moet) als startpunt. Dit fenomeen brengt ons op een vraagstuk dat voor de forensisch sociale professional van bijzonder belang is, namelijk de eigen verantwoordelijkheid van de cliënt.

1.4 De eigen verantwoordelijkheid van cliënten in gedwongen kader¹

‘De cliënt is zelf verantwoordelijk’ is een veelgehoord uitgangspunt in het sociale en juridische domein. Het geldt ook voor de delictpleger die zelf verantwoordelijk is voor zijn daden. Het lijkt wellicht boven discussie verheven, maar vooral voor het gedwongen kader zijn hier een paar vragen over te stellen. We behandelen enkele van die vragen.

Uitgangspunt of een doel?

Als eigen verantwoordelijkheid een uitgangspunt is, dan stelt de professional vanaf de start van het contact de cliënt verantwoordelijk voor zijn gedrag en voor de voortgang van het begeleidingstraject. Is het een doel, dan kijkt de professional op welke manier de cliënt geleidelijk kan leren om zelf (meer) verantwoordelijkheid te dragen. Cliënten in het forensische veld zijn geen modelburgers; het gaat vaak om mensen met een verstoorde zelfsturing die geregeld niet (meer) in staat zijn om hun problemen op te lossen en die niet aangepast genoeg zijn om uit eigen beweging op het rechte pad te blijven. Juist daarom is professionele bemoeienis nodig. De professional kiest een strategie die uiteindelijk moet leiden tot de voor deze cliënt grootst mogelijke regie over het eigen leven. Vanuit de waarde 'zorg' wordt de eigen verantwoordelijkheid soms overgenomen, vanuit de waarde 'veiligheid' worden grenzen gesteld en bewaakt.

Verleden of toekomst?

Als het om het verleden gaat, dan streeft de professional ernaar dat de cliënt verantwoordelijkheid neemt voor wat zij heeft gedaan, haar daden niet bagatelliseert en niet probeert zich vrij te pleiten van schuld. Gaat het over de toekomst, dan bekijkt de professional samen met de cliënt hoe hij zich meer verantwoordelijk kan gaan gedragen, hoe de greep op het leven te vergroten is, hoe de cliënt bewust(er) keuzes kan maken, met inachtneming van de consequenties daarvan. In het gedwongen kader gaat het veelal om beide. Toch is toekomstgerichte verantwoordelijkheid belangrijker dan verantwoordelijkheid voor het verleden. Mensen die delicten pleegden en hun leven willen veranderen hebben een verhaal, een narratief nodig om hun daden in het verleden op een voor henzelf acceptabele manier te verklaren. Hierbij speelt 'shame-management' een rol (Maruna, 2001). Schaamte kan constructief of destructief werken; de schaamte moet te dragen zijn. Mede daarom is toekomstgerichte verantwoordelijkheid belangrijker dan verantwoordelijkheid voor het verleden. De uitspraak: 'ik kon er niks aan doen, maar ik ga ervoor zorgen dat het niet weer gebeurt' lijkt inconsistent, maar het is niet altijd nodig dit op te helderen. Een reactie als 'hoezo ga je daarvoor zorgen? Je kon er toch niets aan doen?' ondersteunt de beoogde verandering niet.

Verantwoordelijkheid van cliënt of van professional?

Hoe verhoudt de eigen verantwoordelijkheid van de cliënt zich tot de verantwoordelijkheid van de professional? Betekent 'u bent zelf verantwoordelijk' net zoiets als 'ik ben niet verantwoordelijk voor u'? Beschermt het daarmee de professional tegen aansprakelijkheid voor daden van de cliënt? En ontheft het haar van verantwoordelijkheid voor een succesvol traject? Professionals in een gedwongen kader hebben een grote verantwoordelijkheid. Het koersen op een zo groot mogelijke verantwoordelijkheid bij de cliënt ontslaat de professional niet van de eigen verantwoordelijkheden. Het zijn twee verschillende kwesties. Professionals zijn verantwoordelijk voor hun werk. Cliënten zijn verantwoordelijk voor wat zij in het leven doen. Het hoort tot de verantwoordelijkheid van de professional om zo veel mogelijk zicht te krijgen op het risico dat de cliënt vormt en om de doelen van risicobeheersing en gedragsbeïnvloeding zo goed mogelijk te bereiken. Het is ook de ver-

antwoordelijkheid van de professional om te regelen dat aan de minimale bestaansvoorwaarden voor de cliënt is voldaan. Daarvoor zet zij van alles in, in een combinatie van begeleidende en controlerende activiteiten. Het is de verantwoordelijkheid van de professional dat alles in werking is gesteld om het risico op het plegen van een delict acceptabel te houden. Maar als de cliënt een delict pleegt, is dat de verantwoordelijkheid van de cliënt. Ervoor zorgen dat geen van de cliënten ooit nog een delict pleegt zou een onmogelijke opdracht zijn voor de professional.

1.5 Gebruiken en legitimeren van macht

Werken in een gedwongen kader geeft forensisch sociale professionals bronnen van macht die veel andere sociale en pedagogische professionals niet hebben. Het gebruik van macht is een integraal onderdeel van hun werk. Deze macht is maatschappelijk gelegitimeerd, zowel in het democratisch tot stand gekomen strafrecht, als in de specifieke positie van forensische professionals daarin. Deze basis is cruciaal. Een belangrijk uitgangspunt van 'werken in gedwongen kader' is dat professionals zelf hun machtsgebruik per geval dienen af te wegen en te legitimeren. De kaders daarvoor zijn vastgelegd in procedures en protocollen. Er is vrij makkelijk na te gaan of de professional procedureel 'correct' heeft gehandeld. Maar het is ook een morele vraag: is in een specifieke situatie het machtsgebruik ook 'juist', wordt de macht gebruikt om 'het goede' voor elkaar te krijgen, met de minst mogelijke dwang? Hoewel ze tot op een bepaalde hoogte noodzakelijk zijn, dreigt met het gebruik van procedures en protocollen het gevaar dat de regels op zich komen te staan, of dat de regel belangrijker wordt dan het doel dat met het stellen van de regel beoogd wordt. Zorgvuldig werken in een gedwongen kader vraagt om alertheid: wordt de macht op een goede manier gebruikt?

Het vraagstuk van legitimering van machtsgebruik is belangrijk omdat het in de dagelijkse praktijk niet 'de wetgever', noch 'de beleidsmakers' zijn die regels in individuele zaken toepassen, maar de uitvoerend professionals. Het zijn de penitentiair casemanagers, groepsleiders, verslavingszorgmedewerkers of reclasseringswerkers die in het rechtstreekse contact met cliënten bepalen wie wel of niet een positief verlofadvies of rapport krijgen, extra begeleiding, een berisping of een waarschuwing. Lipsky (1980) noemde deze professionals daarom *streetlevel bureaucrats*. Op het streetlevel, in de dagelijkse routine, worden de besluiten over toepassing van regels genomen. Een reclasseringswerker verwoordt dit helder: *'Het is nogal wat, wat ik kan adviseren. Ik adviseer de rechter dat je moet verhuizen. Of dat je niet meer mag doen wat je deed als hobby. Dat soort dingen. Daarmee beperk je iemand, je bepaalt expliciet iemands bewegingsvrijheid of iemands manier van leven en dat vind ik soms heel ver gaan. Ook als je het tegen het delict afweegt. Dan kan ik het wel verantwoorden, maar niettemin ben ik het die het doet. En die uitlegt waarom ik dit adviseer. In het rechtstreekse contact.'*

Hierbij komt dat de dagelijkse werkelijkheid complexer is dan menig 'regelgever' voorziet. Professionals maken voortdurend afwegingen over hoe regels in een specifieke situatie moeten worden geïnterpreteerd, zij gebruiken hun discretionaire bevoegdheid. Dat be-

tekent ook dat hun eigen waarden een belangrijke rol spelen. De professionals besluiten welke afwegingen ze maken en wat daarin de doorslag geeft.

Voor professionals die deze macht hebben is het belangrijk om regelmatig stil te staan bij de vraag wat die machtspositie met hen zelf doet. Dit is des te belangrijker omdat diverse psychologische onderzoeken duidelijk hebben gemaakt dat machtsgebruik zonder professionele reflectie en feedback kan leiden tot excessen van machtsmisbruik, ook door mentaal gezonde en stabiele mensen. En dat gehoorzaamheid aan autoriteit, ook bij extreme eisen, bij het normale menselijke repertoire horen. Volgens Arendt (1963) wordt 'het kwaad' in deze wereld niet veroorzaakt door mensen die ervoor kiezen om het kwade doen, maar door niet nadenken. Mensen gaan ervan uit dat degene die hen iets opdraagt (de beleidsmaker, de organisatie) heeft nagedacht over de morele kant van de zaak en dat zij dat dan niet meer zelf hoeven te doen. Verkeren in een situatie waarin je macht hebt over anderen, vraagt daarom om voortdurende zelfreflectie en om collegiale feedback. Persoonlijke valkuilen, elkaar scherp houden op terechte of onterechte inzet van macht, hoe het hebben van macht je als professional kan beïnvloeden, zijn belangrijke thema's om te bespreken in het professionele beraad.

Legitimering van macht is overigens niet alleen een morele vraag maar ook een methodische. Het vraagt om kennis van en training in methoden die ondersteunen bij legitiem en zorgvuldig omgaan met de eigen machtspositie. In dit boek komt dit thema in verschillende hoofdstukken terug.

1.6 Gevolgen van gedwongen kader voor professioneel handelen

Hulp of zorg bieden in een gedwongen kader stelt specifieke eisen aan een professional. De inhoud van dit boek geeft een breed overzicht hiervan, maar hier lichten we er een paar uit.

Ten eerste werkt men altijd vanuit een tweeledig perspectief: veiligheid voor de samenleving en inclusie en/of welbevinden voor de cliënt. Dat is voor beide een context die niet onderhandelbaar is. Bij vrijwillige hulp of zorg is vaak alleen de hulpvraag van de cliënt het uitgangspunt voor het handelen (De Bruijn & Ruijssenaars, 2015). In een strafrechtelijk kader is het voorkomen van nieuw delictgedrag een belangrijk startpunt, in aanvulling op en soms samengaan met de behoeften van de cliënt. Dit betekent ook dat het inschatten van en anticiperen op risico's op herhaald delictgedrag vast onderdeel is van het werk, niet alleen bij de start maar ook gedurende het traject. En dat professionals in staat moeten zijn om in het handelen beide perspectieven met elkaar te verbinden, en per cliënt de juiste balans te vinden. Veiligheid is in veel beroepen een issue, maar dan gaat het veelal over veiligheid voor personeel of andere cliënten. Hier gaat het ook over veiligheid van samenleving, van potentiële slachtoffers. Dit betekent ook dat forensische professionals continu alert moeten zijn op signalen van oplopend risico en mogelijke escalatie, en hoe daarop te anticiperen (Clercx et al., 2020).

Tevens moeten professionals om kunnen gaan met de reactie die dwang en beperking van autonomie bij cliënten kan oproepen. Adequaat omgaan met verzet, het kader waar mogelijk gebruiken om cliënten in beweging te brengen, extrinsieke motivatie ombuigen naar intrinsieke motivatie, aansluiten bij doelen van de cliënt en deze verbinden met doelen van de professional/samenleving zijn belangrijke vaardigheden.

Professionals in het forensische domein worden regelmatig geconfronteerd met complex en risicovol gedrag, gericht op slachtoffers maar soms ook op henzelf. Aandacht voor de eigen veiligheid en weerbaarheid bij en na confrontaties met gewelddadig gedrag zijn daarom belangrijke thema's die in het veld steeds meer aandacht krijgen.

Omdat zij werken in een strafrechtelijke context wordt van professionals in dit veld verwacht dat zij zich naar een rechter of officier verantwoorden over hun handelen. Bijvoorbeeld door aan een rechter of officier van justitie te onderbouwen welke hulp of zorg nodig is, of te rapporteren over de voortgang van een traject (Radema et al., 2017).

Incidenten, zeker als deze ernstig zijn, krijgen vaak direct veel en negatieve aandacht in de media en in de politiek. Dit kan doorwerken in beleid, bijvoorbeeld in de vorm van strengere regelgeving en meer beperkingen voor cliënten. Dit kan in strijd zijn met wat feitelijk nodig is voor cliënten om effectief te kunnen werken aan de doelen van recidivebeperking en herstel. En daartoe moet je je als professional verhouden.

Het is niet zo dat werken in een gedwongen kader volledig verschilt van het werken met vrijwillige cliënten. Cliënten in het gedwongen kader kampen veelal met dezelfde soort problemen als vrijwillige cliënten zoals verslaving, psychiatrische problematiek, schulden of gebrekkige vaardigheden om zich staande te houden. Veel van de methoden uit het sociaal werk of behandelmethoden uit de reguliere ggz worden ook, of in aangepaste vorm, gebruikt in het gedwongen kader. Wel kent het forensische domein een specifieke kennisbasis die zich blijft ontwikkelen. De belangrijke thema's daaruit komen in dit boek aan bod.

1.7 Herziene uitgave: indeling en veranderingen ten opzichte van de vorige druk

Zoals in het voorwoord van de redactie uiteengezet, is het boek in deze uitgave grondig herzien, herschreven en aangevuld. Ook zijn enkele hoofdstukken komen te vervallen, waarbij een deel weer terugkomt op de website www.werkeningedwongenkader.hu.nl.

Hierna lichten we de inhoud en ordening van deze herziene uitgave toe.

In *deel I* zijn de kaders en fundamenten van het forensisch sociaal werk beschreven. Kaders bakenen het domein af en bieden focus. Ze maken de beroepsgroep herkenbaar. Deze kaderstellende hoofdstukken zijn geactualiseerd en herschreven. Kaderstellend is ten

eerste het beroepsdomein van het forensisch sociaal werk, zoals in dit inleidende hoofdstuk beschreven. Wat is werken in gedwongen kader, over welke maatschappelijke rol hebben we het en welke waarden zijn daarbij in het geding. Ten tweede is er het kader van een expliciete en geactualiseerde visie op professionaliteit van de beoogde hbo-professionals (hoofdstuk 2). Deze visie stuurt onze selectie van thema's en de schrijfstijl. We gaan uit van professionals die zich ingebed (willen) weten in hun professionele waarden en in de toepasselijke wetenschappelijke kennis en die zorgvuldig gebruik maken van de discretionaire ruimte die hen maatschappelijk is toevertrouwd. Ten derde is er vanzelfsprekend het justitiële kader, in casu het strafprocesrecht, op grond waarvan cliënten binnenkomen en waar cliënt en professional zich toe moeten verhouden (hoofdstuk 3). We beschrijven deze op hoofdlijnen met verwijzingen naar verdiepende literatuur.

Fundamenten zijn algemene theorieën die stevigheid en basis geven aan de ontwikkeling van praktijkgerichte methoden. Fundamenten dienen op zichzelf stevig te zijn, in die zin dat er veel onderzoek naar is gedaan en dat er een grote mate van wetenschappelijke overeenstemming over is. Het eerste fundament omvat expliciete kennis over de volgende thema's, beschreven in drie hoofdstukken: kennis over de ontwikkeling van criminele loopbanen (hoofdstuk 4), over de afbouw daarvan (desistance, door ons stopproces genoemd; hoofdstuk 5) en over basisprincipes van effectieve professionele bemoeienis met de afbouw (in de volksmond vaak 'wat werkt' genoemd; hoofdstuk 6). De kennis over het stopproces en over wat werkt beschouwen wij niet als twee verschillende 'stromingen' of 'visies', maar als twee verschillende onderzoeksvragen en daaruit volgende onderzoekscholen, die beide relevante en deels overlappende kennis opleveren.

Het tweede fundament betreft de impliciete ervaringskennis van de professional zelf en het wetenschappelijk aangetoonde belang van professionele reflectie op die ervaringskennis en van feedback op het handelen (hoofdstuk 7). In het verlengde hiervan ligt het grote belang van aandacht voor de veerkracht en veiligheid van de professional, door de beroepsbeoefenaren zelf en door hun organisatie. Zonder veerkrachtige professionals ontbreekt elk fundament (hoofdstuk 8). In dit deel zijn de hoofdstukken 2, 3, 6 en 7 volledig herschreven ten opzichte van de vorige druk. Desistance, in hoofdstuk 5 stopproces genoemd, heeft een eigen hoofdstuk gekregen waardoor meer verdieping mogelijk was op dit belangrijke thema. Ook het hoofdstuk over veerkracht is nieuw.

In *deel II* ligt de focus op de planning en organisatie van het forensisch sociale traject. Hier komt ten eerste aan bod het belang van planmatig werken (hoofdstuk 9), het maken van een professionele inschatting van risico- en beschermende factoren (hoofdstuk 10) en een plan voor risicomangement (hoofdstuk 11). Deze activiteiten vloeien rechtstreeks voort uit het justitiële kader en hangen met elkaar samen. Ze zijn op casusniveau kaderstellend voor de in te zetten methoden en interacties die zijn gericht op verandering, re-integratie en herstel, die in de volgende delen aan bod komen. Ten tweede de inrichtingsvraag welke anderen nodig zijn om het plan tot een goed einde te brengen. Forensisch sociale trajecten vragen altijd om samenwerking met andere professionals binnen en buiten het forensische domein (hoofdstuk 12). Dat samenwerken complex kan zijn blijkt telkens weer in de praktijk. Het hoofdstuk ondersteunt professionals daarbij door te schetsen waardoor het

mis kan gaan en hoe daarop te anticiperen. Ook is een inschatting nodig van de rol van het sociale netwerk van cliënten (hoofdstuk 13), zowel de mogelijke steun in het eigen netwerk als procriminele invloeden. Daarnaast kunnen ook vrijwilligers en/of ervaringsdeskundigen een rol spelen bij resocialisatie en herstel (hoofdstuk 14 en 15). In dit deel zijn enkele hoofdstukken uit de vorige druk aangescherpt of geactualiseerd. De hoofdstukken over risicotaxatie, samenwerking met andere professionals, met het sociale netwerk en met vrijwilligers zijn volledig herschreven en geactualiseerd. En er is een hoofdstuk toegevoegd over ervaringsdeskundigheid.

In *deel III* zijn algemene methoden van de forensisch sociale professional samengevoegd. In dit deel gaat het om het contact tussen cliënten en professionals dat is gericht op verandering van omstandigheden en gedrag, re-integratie en herstel. En het gaat om voorkomen van ontregeling of (gewelddadige) escalatie, zo veel mogelijk in samenwerking met de cliënt. Bij een goed verlopend traject blijft het gedwongen kader aan de buitenkant, letterlijk als kader, waarbij de grenspalen juridisch gelegitimeerd en duidelijk zijn. De ruimte daarbinnen is bedoeld om te leren, te vallen en op te staan. De algemene methoden in deel III geven aanknopingspunten om zó te werken dat deze ruimte kan ontstaan en kan worden benut, zonder het kader uit het oog te verliezen. Er is aandacht voor de vraag wat onvrijwillige interactie doet met mensen en hoe je hierop kunt reageren (hoofdstuk 16). Hoe je een goede kwaliteit werkalliantie-in-gedwongen-kader ontwikkelt (hoofdstuk 17 en 18). Hoe je mensen kunt motiveren voor iets waar ze aanvankelijk afwijzend tegenover staan (hoofdstuk 19). Hoe je de normatieve rol kunt vormgeven (hoofdstuk 20). En hoe je de-escalerend kunt werken in een gesloten context (hoofdstuk 23). De methode van zelfmanagement bij risicobeheersing sluit hierbij aan (hoofdstuk 22). Hiernaast is aandacht voor enkele meer specifieke methoden die algemeen gangbaar en goed onderbouwd zijn. Zoals cognitief gedragsmatig werken (hoofdstuk 21) en herstel- en slachtofferbewust werken (hoofdstuk 25). Een hoofdstuk over krachtgericht werken sluit aan bij de methode die algemeen gebruikt wordt in het begeleid wonen / maatschappelijke opvang, waarbij een grote overlap bestaat met cliënten uit het forensisch sociale domein. Het hoofdstuk verkent hoe een krachtgerichte benadering kan worden ingezet in het gedwongen kader (hoofdstuk 26). In het verlengde van het hoofdstuk over professionele reflectie in deel I is in dit deel een hoofdstuk geplaatst over moreel beraad, omdat vaak juist lopende het traject de vraag opdoemt met welk besluit we 'het goede' doen in het licht van de professionele missie van het forensisch sociaal werk (hoofdstuk 24). In dit deel zijn alle hoofdstukken geactualiseerd, soms enigszins (hoofdstuk 16, 19 en 22) en soms ingrijpend, op grond van de meest recente onderzoeksresultaten (hoofdstuk 17 en 18). Enkele zijn volledig herzien (hoofdstuk 25 en 26). Het hoofdstuk over de normatieve rol van de professional (20) is aangevuld met een paragraaf over ideologisch aangedreven delicten. De hoofdstukken over de-escalerend werken, gedragsmatig-cognitief werken en moreel beraad zijn nieuw.

In *deel IV* staan enkele veelvoorkomende kenmerken van cliënten centraal. Kenmerken die zoveel voorkomen, vaak in combinatie met elkaar, dat nagenoeg alle forensisch sociale professionals ermee te maken krijgen, zijn onder meer schuldenproblematiek (hoofd-

stuk 27), trauma (hoofdstuk 29), licht verstandelijke beperking (hoofdstuk 30), middelengebruik (hoofdstuk 31) en psychische stoornissen (hoofdstuk 32). Daarnaast wordt de online 'straatidentiteit' van cliënten, met name bij jongvolwassenen, steeds belangrijker (hoofdstuk 28). Crimineel gedrag vindt in toenemende mate online plaats. Daarom is een hoofdstuk toegevoegd over cybercriminaliteit en hoe professionals daarop kunnen anticiperen (hoofdstuk 33). Voldoende kennis hiervan is onontbeerlijk bij zowel de controle als de begeleiding van deze cliënten. Ook nieuw zijn de hoofdstukken over schulden en over trauma. De hoofdstukken over middelengebruik en psychische stoornissen zijn vervangen en meer toegespitst op de forensisch sociale praktijk. Het hoofdstuk over licht verstandelijke beperking is geactualiseerd.

De verschillende soorten delicten die in de vorige drukken waren opgenomen, zijn geschrapt. Informatie over veelvoorkomende delicten, waarmee nagenoeg de meeste professionals te maken krijgen – zoals huiselijk geweld, zedendelicten en vrouwen die delicten plegen – worden geplaatst op de website.

Noot

- 1 De paragrafen 1.4 en 1.5 zijn een actuele bewerking van hoofdstuk 19, Krechtig & Menger: Handelen in gedwongen kader, enkele kwesties vooraf (in de eerste druk van Menger, Krechtig & Bosker (2013). *Werken in gedwongen kader*, SWP).